

Тања З. Русимовић¹
Универзитет у Крагујевцу
Институт за информационе технологије

ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА ИДЕНТИТЕТ КАО АНАКАТАФОРИЧКИ ЕНДОЦЕНТРИЧНИ АНТЕЦЕДЕНТ РЕЛАТИВНЕ КЛАУЗЕ²

Антецедент који се односи на групу синтаксички повезаних речи, у којој је подређени члан функционално еквивалентан групи, односно супстантивизиран представља ендоцентрични антецедент. Овај антецедент може катафорички или анакатафорички упућивати. У овом раду анализира се анакатафорички ендоцентрични антецедент, те су релевантни семантички критеријуми када је реч о дихотомији одређеност/неодређеност, а у вези с тим полазиште у анализи јесте одређивање именског израза у антецеденту као референцијалног или неререференцијалног. Уколико је реч о референцијалном изразу имамо анакатафоричко упућивање ендоцентричног антецедента, с тим да анафора може бити концептуална и тада се преузима само денотат именског израза или референцијална, тада се поред денотата преузима и референција.

Кључне речи: релативна адјективна клауза, ендоцентрични антецедент, анакатафоричка референција, концептуална и референцијална анафора, ексклузија и инклузија

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Ендоцентрични антецедент представља интерференцију лексичко-семантичког и формалног антецедента. Под термином *ендоцентрични антецедент*³ подразумевамо антецедент који се односи на групу синтаксички повезаних речи, у којој је подређени члан функционално еквивалентан групи, односно *супстантивизиран* (пр. *онај човек који* ← *онај који*; *они људи који* ← *они који*). У таквим ситуацијама употребљена заменица није детерминатор, већ као једини конститутивни члан номиналне

1 tanjarusimovic@yahoo.co.uk

2 Рад представља део истраживања које је представљено на Славистичком конгресу у Београду 2018. у виду постера (в. Тезе и резимеи Међународног конгреса слависта, том 1, Језик, Београд, 20–27. 08. 2018, 236–237).

3 У односу на термин ендоцентричан, како га одређује Kristal (1988: 63), где је управни члан одредиви центар унутар синтагме и има исту дистрибуцију као целина (нпр. *онај човек* ← *човек*) у нашем случају ендоцентрични антецедент представља конституентску јединицу која је супстантивизирана, те може бити функционално еквивалентна синтагми (нпр. *онај човек* ← *онај*).

синтагме она представља *сујстџанџиваџи* и остварује референцију⁴ и синтаксичку функцију читаве номиналне синтагме (Rusimović 2014: 171–172). То значи да „однос детерминације није експлицитно остварен него је садржан у самом генеративном поријеклу супстантивата“ (Kovačević 2000: 277).

Ово елиптирање именице из антецедента омогућено је контекстом. Због тога је форичност антецедента пресудна у постизању одређености референта, а на тај начин и информативности дискурса. Ендоцентрични антецедент може упућивати катафорички (в. Rusimović, 2021) и анакатафорички. У овом раду анализирамо анакатафорички ендоцентрични антецедент, те су релевантни семантички критеријуми када је реч о дихотомији одређеност/неодређеност, а у вези с тим полазиште у анализи јесте одређивање именског израза у антецеденту као референцијалног или неререференцијалног. Ререференцијалност, односно, неререференцијалност антецедента предодређује тип и комплексност форичког односа ендоцентричног антецедента. У анализи међусобне супституентности користимо трансформациони семантички тест. Истраживање је спроведено на ексцерпираним језичком материјалу из разнофункционалног корпуса савременог српског језика.

АНАКАТАФОРИЧКО УПУЋИВАЊЕ ЕНДОЦЕНТРИЧНОГ АНТЕЦЕДЕНТА

Ендоцентрични антецедент у савременом српском језику врло често упућује анакатафорички. То значи да најпре анафорички упућује на лексему коју подразумева са мањим или већим дометом у дискурсу, а затим са подразумеваном лексемом упућује на релативну клаузу која је самим тим адјективна. Када је анафоричко упућивање у контексту сложене реченице, тј. подразумевана лексема ендоцентричног антецедента део је надређене клаузе, онда говоримо о интрафрастичкој анафори и она може бити контактна и дистактна. Уколико је лексема која се подразумева у антецеденту ван сложене реченице, тј. део ширег дискурсног контекста, онда говоримо о трансфрастичкој анафори.

2.1. Концепџиуално анафоричко упућивање ендоцентричног антецедента

У литератури (в. Stenning 1978)) опозиција *концепџиуална/референцијална* анафора разматрала се само у контексту обавезне анафоре релативизатора према антецеденту. Овим истраживањем показујемо да и ендоцентрични антецедент може упућивати

⁴ *Ререференција* представља однос између конкретно употребљене лексеме и неког тачно одређеног ванјезичког ентитета, означеног термином референт. Самостална лексема има само смисао и денотацију, док се о референцији говори тек уколико је лексема део дискурса (Lyons 1977: 206).

концептуално и референцијално. Под термином концептуална анафора подразумевамо упућивање ендоцентричног антецедента само на концепт, денотат⁵ лексеме, тако да можемо рећи да подразумевана лексема у антецеденту није *коререференцијална* са лексемом на коју се анафором упућује, него је *косиџнификантна* јер се односи на исти концепт, али други референт⁶.

Најпре издвајамо примере у којима антецедент анафорички упућује на именски израз који је део ширег дискурсног контекста, а затим и катафорички упућује на адјективну клаузу, која садржи критеријум за издвајање подкупа референата:

(1) Ретки су **они КОЈИ** не учествују у раду неког од тридесет скупштинских одбора (НИН 26.02.2009. бр. 3035, 24). Прилазимо некој врсти огромног мола подигнутог на кољима, осветљенога само лампама што клате **они КОЈИ** нам помажу да се испнемо (Р. Петровић, 8). Гледам мађијску игру нагих тела **оних КОЈИ** товаре угаљ; упадају у снажно осветљени круг рефлекторов, врте се у њему са препуним корпама и излећу као у игри мушица око светилки (Р. Петровић, 10). У извештаје Викиликса сада се куну **они КОЈИ** су га на почетку проглашавали за пуку америчку ујурму и „измишљотину ЦИА” (Политика 13.09.2011, 13). За **оне** за **КОЈЕ** није било довољно места у скупштинским клупама, а предани су и радни у својим странкама, много је саветничких, секретарских и помоћничких послова (НИН 26.02.2009. бр. 3035, 24). Истим **онима КОЈИ** су обезбедили Слободану Милошевићу да дође на власт и почне да лупа шаком по столу свакоме ко мисли другачије (НИН 22.09.2011. бр. 3169, 23). Где су **они КОЈИ** су ухапшени прошле године?, запитао је Дачић (Курир 29.09.2011, 34). Ово сам писао на основу прошлогодишњег искуства, јер сам водио кампању за ослобађање **оних КОЈИ** су ухапшени током геј параде (Курир 29.09.2011, 32). **Онима ЗА КОЈЕ** нема места у Центру за азил изнајмљују куће, шупе и станове у Ковиљачи (Прес 29.09.2011, 15).

- 5 *Денотација* представља однос између лексеме и класе ванјезичких ентитета на које се лексема може исправно применити (Lyons 1977: 207) и, како је усресређена на инваријантност, није условљена временом и простором и требало би да представља заједничко знање о језику комуникатора, односно, већине припадника једне језичке заједнице. Прецизна денотација лексема врло је ретко релевантна и често је допуњена језичким и ванјезичким контекстом. Денотација, као и смисао, представља заједнички део знања о језику, специфично, кодне компетенције, већине припадника једне језичке заједнице (Lyons 1968: 424–426). Представљају домен семантике и независни су од димензија времена и простора. Самостала лексема има само смисао и денотацију, уколико је лексема део дискурса говоримо о њеној референцији (в. Прћић 2008: 68–73).
- 6 У раду термин *референт* користимо у значењу реално означеног ентитета једним *упошребљеним* језичким изразом, разликујући термине референција и денотација на следећи начин: *референцију* одређујемо као релацију између једног *упошребљеног* језичког израза и једног реалног њиме означеног ентитета док *денотација* представља релацију између једног језичког израза и једног ентитета који припада било стварном свету било могућим световима, тј. означава класу ентитета. Референција је тако актуелна денотација, она се односи на значење употребљеног израза у конкретном исказу.

У примерима (1) анафоричко упућивање јесте трансфрастичко, тј. показна заменица упућује на лексему ван реченице чији је део. Реконструисаћемо први пример тако што ћемо уметнути именицу, подразумевану на основу ширег дискурсног контекста:

[←Ретки су **они посланици КОЈИ** не учествују у раду неког од тридесет скупштинских одбора.]

А шири дискурсни контекст овог исказа је:

Посланици су обично чланови бар једног одбора, па на име дневница **посланици** подижу износе у висини још једне посланичке плате (НИН 26.02.2009. бр. 3035, 24).

Дакле, обележје подразумеване именице у антецеденту јесте [+људско] и [+/-једнина], што значи да претпостављени лексем увек може бити именица *људи* или именица *човек*. Међутим, анафоричко упућивање на шири контекст омогућава прецизнији избор претпостављеног лексема, с тим да се не изневерава обележје [+људско] и [+/-једнина]. Тако је на основу датих примера могуће реконструисати следеће подразумеване именице у антецеденту: *посланици, робови, црнци, гласачи, пољитичари, протестантши, азилантши, возачи*. Такође, овакав садржај подразумеване лексеме у антецеденту додатно је сугерисан и садржајем адјективне клаузе (*рад у скупштинским одборима* асоцира да су актери тог рада *посланици*). Овако сугерисана подразумевана лексема и анафоричким, али и катафоричким упућивањем јесте разлог за њено анулирање из антецедента као редувантне. Адјективна клауза у оваквим конструкцијама увек је рестриктивна јер идентификује издвојени подскуп референата:

Ретки су **они КОЈИ** не учествују у раду неког од тридесет скупштинских одбора (НИН 26.02.2009. бр. 3035, 24).

[← *Ретки су **они**.]

Реконструкција у којој смо анулирали адјективну клаузу представља неинформативан исказ.

Анакатафорички ендоцентрични антецедент може анафорички упућивати и на именски израз који је део надређене клаузе, односно, реч је о интрафрастичком упућивању. То значи да се ендоцентричним антецедентом избегава понављање исте лексеме, дакле, разлози су стилски. Најпре издвајамо примере концептуалне анафоре:

(2) **Воћна салата** је фантастично летње освежење, а **ова**, ЧИЈИ рецепт предлажемо, је права бомба витамина и антиоксиданата (*kuhinjarecepti.com*). Већ смо навикли да се у Гинисову књигу бележе најнеобичнији **рекорди**, али **овај КОЈИ** је постигао бивши возач Формуле 1, Дејвид Култарад, уз помоћ професионалног играча голфа Џејка Шепарда, свакако је јединствен (<http://www.b92.net/automobili/razno.php>). Верас ми је у плану, али до сад нема **понуда** у агенцији којој сам се пријавио мада и **ове ШТО** су стигле нису баш нека места која засењују (*www.workandtravelforum.com*, 8 јан 2011).

У наведеним примерима ендоцентрични антецедент са адјективном клаузом део је независне клаузе, тј. налази се у саставном (копулативном) или супротном (адверзативном) координираном односу са независном клаузом која претходи и која садржи неререференцијални израз на који се анафорички упућује. То узимање у обзир дискурсног контекста (у овом случају сложене реченице) значи да се из класе ентитета (*било која воћна салаша, било који најнеобичнији рекорди...*) издваја (индивидуализира) референт (*ова воћна салаша*), а затим се катафоричким упућивањем према релативној клаузи (*чији рецепти предлагемо*) и идентификује.

(3) Тумач тврди да би за **човека** као што је *овај*, *КОЈИ* је раније као и многи други овде, био оптуживан да је пантер, лек био свакако месо човека, јер човек–пантер не може живети а да је заувек њега лишен (Р. Петровић, 42). Нисам баш навикао на **наступе** као што је *овај КОЈИ* намеравам да одржим, на наступе на оваквом месту, у цркви (pravoslavje.org.rs 18). Мало је у овом тренутку на политичкој сцени тако ретроградних **покрета** какав је *овај КОЈИ* промовише статус **кво по сваку цену** (Политика, 15 мај 2012, 23). А то већ није могло да прође без последица, чак и да је **ситуација** била много безазленија него што је *ова*, *КОЈА* је створена у вези са Сиријом (Стандард, 26 јун 2012, 12). Не дешава се често да **промоција** у вечерњим часовима као што је *ова*, *КОЈА* је почела у 19 и 30, буде тако посећена и испраћена (Православље, број 1085, 12). Као и друге сорте **протестаната** (као *ове ШТО* и данас владају Америку), углавном су били опседнути радом и дисциплином (wannabemagazine.com). Но шта да радимо има различитих **ангела**, а неки су црни баш као и *овај ЧИЈЕ* ставове износите (www.vesti-online.com/5 јан 2012). „Повремено **астероиди** долазе ниоткуда, као *шај КОЈИ* је заправо прилично велики”, рекао је он за АФП (<http://glassrbije.org/kultura-sr/чланак/астероид-од-пола-километра-пролази-крај-земље>).

У примерима (3) ендоцентрични антецедент најчешће је *овај* и са адјективном клаузом представља интегрални део поредбене конструкције уведене конекторима (*као шито, нешто шито, у односу на...*). Реконструисаћемо први пример из групе (2) тако што ћемо уметнути подразумевану лексему у оквиру антецедента:

Воћна салата је фантастично летње освежење, а *ова*, *ЧИЈИ* рецепт предлагемо, права је бомба витамина и антиоксиданата (*kuhinjarecepti.com*).
[←**Воћна салата** је фантастично летње освежење, а *ова воћна салата* (,) *ЧИЈИ* рецепт предлагемо, права је бомба витамина и антиоксиданата.]

Анафоричким упућивањем ендоцентричног антецедента у примеру који илуструје стање у групама (2 и 3) упућује се на неререференцијални (генерички) израз (*воћна салаша* → *било која/свака воћна салаша*), тј. на денотат именског израза. Подразумевана лексема уз показну заменицу стиче нову интерпретацију јер има другачији домен, односно чита се као неодређени референцијални израз. Да би била одређена, неопходна је адјективна клауза на коју се катафорички упућује и која садржи критеријум за издвајање и идентификовање референта подразумеване лексеме у антецеденту уколико изостаје ситуациони контекст. Адјективна

клауза може се читати као нерестриктивна уколико је ситуационим контекстом издвојени референт ипак одређен (*ова* може упућивати и на садржај видео записа, што представља упућивање на чулно знање, односно илуструје неку врсту егзофоре).

Ендоцентрични антецедент може анафорички упућивати на одређени референцијални израз који је изражен збирном именицом или именицом у множини и да се притом адјективном клаузом врши рестрикција, тј. издвајање подкупа:

(4) Стајали смо у блату и води до чланка, одећа (*она ШТО нам је нису скинули*) била нам је мокра и већ натрула, нисмо имали шаторских крила нити било каквих покривача (В. Стевановић, 169). Жена и кћерка му нису лоше као друге Немеце; дају ми отпатке (*оне КОЈИ остану од пса*), ретко ме бију, једном су ме чак и у предсобље пустиле (В. Стевановић, 198). А кад је прошло шест пуних деценија — веле то је просечан човечји век — састала су се шри путника, сабрала су се у исту душу из које су кренула у свет и свела су рачуне о ономе што су видела у свету на своје дугоме путу. Узе реч први, онај ШТО је бринуо бригу целог света (Б. Нушић, 6). Наши старци (*они КОЈИ су имали цепне сатове још из првог рата*) нису их ни вадиле – да неком не залута рука (В. Стевановић, 235). Од свих стања у којима се ликови налазе ваљда су најпотпуније нијансирана она КОЈА почињу чистом љубавном чежњом и иду до грубе телесне пожуде (Н. Петковић, 71).

Употребљене лексеме (*одећа, оштраци, пушник, старци, стања...*) представљају референцијалне изразе који се односе на скуп ентитета и одређени су својом припадношћу одређеном субјекту надређене клаузе (*наша одећа, оштраци које добијају од Немеца*) или експлицитно (*први пушник, наши старци, сва стања у којима се ликови налазе*). Ендоцентричним антецедентом упућује се концептуално на денотат референцијалног израза, тако да се подкуп у антецеденту издваја према критеријуму који је садржај адјективне клаузе, те је адјективна клауза рестриктивна.

Примери (1, 2, 3 и 4) илуструју издвајање *ексклузивног* неодређеног референта у антецеденту у односу на лексему на коју се анафорички упућује, то значи да припада скупу ентитета од чије се лексеме преузима денотација, те се анафором искључује из скупа и истиче (нпр: из *скупи воћних салата* истиче се, издваја се *ова*, чији рецепт предлажемо).

Сада наводимо примере у којима ендоцентрични антецедент анафорички упућује на референцијалне изразе, тј. на референте који су одређени модификаторима (квалификаторима, квантификаторима или адјективним клаузама):

(5) Сретају се и младићи у белим европским чакширама и ружичастим кошуљама; ретки су они КОЈИ носе фракове или полуцилиндере (Р. Петровић, 18). Њега су запослиле две поменуте аустралијске фирме да саветује људе повређене у аутомобилским несрећама, као и оне КОЈИ су имали проблема на радном месту (Курир 29.09.2011. 24). Пијаца риба свих најнежнијих боја: оних КОЈЕ гледамо да се преврћу по пучини, на радост бескрајне млечне даљине мора и небескога азура, у коме као бели пожар гори сунце,

оних КОЈЕ јатима излећу, ситне, и лете над водом, све док им се крила не осуше, **оних КОЈЕ** наше очи не виде (Р. Петровић, 5).

(5а) **Српске власти** – ове, **оне КОЈЕ ће доћи** или неке треће – успостављање „владавину права“ никако не могу да спрече (Прес 29.09.2011, 2). Лозничкој полицији се од почетка године пријавило око 1700 азиланата, али има и **оних у транзиту КОЈИ се не јаве, буду дан-два и продуже даље (Прес 29.09.2011, 15). **Село** је скоро идентично **оном КОЈЕ смо видели дан раније**, а **КОЈЕ се зове Куми** (Р. Петровић, 91). **Овај универзитет** овде, што га сад свршаваш, ако ти донесе штогод у животу, а **онај ШТО си га ти свршио** обеси мачку о реп (Б. Нушић, 123). Не знам зашто ми се чинило да би **шај калуђер–видар** морао бити висок сув старац дуге беле браде, повијеног носа и продорног погледа. Можда зато што су сви говорили о њему да је свемоћан и да зна лека од сваке болести. **Овај КОЈИ је к нама дошао** врло је млад, верујем мој вршњак (С. Велмар-Јанковић, 9). Пробај да клизнеш **низ бојени мост** који нас дели од Дома, јединог који је икада био наш. Не рачунајући **овај КОЈИ сам нам саградила у души** (romanov.blogger.ba/arhiva/).**

У овим примерима адјективна клауза односи се на именицу чији се лексички садржај и граматичка својства подразумевају на основу анафоричког упућивања ендоцентричног антецедента. Анафором може се упућивати на неодређени референцијални израз (примери 5) или на одређени референцијални израз (примери 5а), али се од ових именских израза не преузима референција, већ само денотација. Ендоцентрични антецедент затим катафорички упућује на адјективну клаузу и на тај начин врши ограничавање скупа референата, тј. издвајање подскупа према критеријуму који је садржај релативне клаузе. То значи да говоримо о рестриктивној адјективној клаузи. Анафоричко упућивање најчешће је интрафрастичко дистактно, а у последња два примера из групе (5а) јесте трансфрастичко.

Реконструисаћемо пример из групе (5):

Сретају се и **младићи у белим евројским чакширама и ружичастим кошуљама**; ретки су **они КОЈИ носе фракове или полуцилиндере** (Р. Петровић, 18);

[← Сретају се и **младићи у белим евројским чакширама и ружичастим кошуљама**; ретки су **они младићи КОЈИ носе фракове или полуцилиндере**].

Антецедент **они** (из реконструисаног примера) има исту референцију као читава номинална синтагма **они младићи**. Другим речима, када антецедент анафорички упућује на именицу **младић**, не узима у обзир референцију ове именице (**младићи у белим евројским чакширама и ружичастим кошуљама**) већ денотацију. Зато је и неопходна адјективна клауза на коју се катафорички упућује и која рестрикцијом одређује подскуп референата ендоцентричног антецедента (**младићи који носе фракове или полуцилиндере**). Овакав именски израз није коререференцијалан са именским изразом (**младићи у белим евројским чакширама и ружичастим кошуљама**). Такође, референт ендоцентричног антецедента јесте инклузиван у односу на референт лексеме на коју се упућује концептуалном анафором, те се у тај скуп укључује.

Овај тип анакатафоричких еноцентричних антецедената, поред обележја подразумеване именице у антецеденту [+људско] и [+/-једнина] (*младићи, људи, чланови, азиланти, калуђер-видар*), може имати и обележја [-људско], [+живо] и [+/-једнина] (*рибе*), као и обележје [-живо] и [+/-једнина] (*власи, село, универзитет, мост*).

2.2. Референцијална анафора анакатафоричког еноцентричног антецедента

Поред концептуалне анафоре анакатафоричког еноцентричног антецедента издвајамо и исказе са референцијалном анафором. Под термином референцијална анафора еноцентричног антецедента подразумевамо анафору према именском изразу од којег се поред денотације преузима и референција. Познато је да се квалификација поред атрибуције може приписати и предикацијом. У даљој анализи издвајамо примере где је анакатафорички еноцентрични антецедент са адјективном клаузом, у ствари, предикатив надређене клаузе, тј. представља предикативну клаузу:

(6) Прича о дечаку дошла је много после приче о Добрачи, али је ипак **Добрача** *шај КОЈИ* свакога дана обилази дечака (С. Велмар-Јанковић, 38). Имала је да моли Милоша, то се захтевало од ње, а знала је да **Милош** није *шај КОЈИ* јој може опростити оно што је учинила (С. Велмар-Јанковић, 62). **Пајовић** је *шај КОЈИ* се понаша неспортски (www.vijesti.me/sport). Додик је заправо *шај КОЈИ* не жели избор председника Фудбалског савеза БиХ (<http://www.24sata.info/sport/fudbal>)! **Бокачо** је *шај КОЈИ* нам даје наша читања Дантеа, **Бокачо** је *шај КОЈИ* је Дантеа први извео на трг (http://vesti.kombib.rs/na_danasnji_dan_16_juna.html). Када је крајем новембра почињало такмичење у Светском купу у ски скоковима нико није рачунао да би **Андерс Бардал** могао да буде *шај КОЈИ* ће на Планици у својим рукама држати велики Кристални глобус (b92.net/sport/teme/b92.php). Онда Петар види како се са Стојана свлачи она скрама умора и како га већ гледа неко налик на вука; и Стојан каже, благо, да је нашао ћуп са златницима и хтео да их подели са њим, **Петром**, али да сад види да нема с ким да дели златнике као што нема с ким да буде ни побратим, јер *шај ШТО* иде уз њега и није човек (С. Велмар-Јанковић, 33). Једини сам **ја**, **Матија**, раније, пре ступања у манастир, **Витор Томић из Диља**, *шај КОЈИ* се још држи на ногама (Д. Ненадић, 31).

У наведеним примерима илустровано је контактено интрафрастичко анафоричко упућивање (први пример где је антецедент у инверзији са копулом предикативне клаузе) и много чешће дистактно интрафрастичко упућивање где дистанцу обезбеђује копула. Последња два примера илуструју већу дистанцу интрафрастичке анафоре антецедента. У свим исказима еноцентрични антецедент упућује на одређени референцијални израз који се одликује својством [+живо]. Посебно смо издвојили примере (7) у којима се референцијална анафора односи на референте који се одликују својством [-живо]. И у овом случају

ендоцентрични антецедент конгруентан је са именским изразом на који анафорички упућује:

(7) И знајте да је само **Месец *шај КОЈИ*** вас наведе да стоти пут некоме **опростите** (Сенса, 05. окт 2010, 24). **Демократска странка је *ша КОЈА* формира владу**, а према информацијама СПС-а до данас није обезбеђена већина (Прес, 12. јун 2012, 12). Није само **Европска унија *ша КОЈА* стрепи уочи избора у Грчкој**. И финансијски жонглери с друге стране Атлантика напето ишчекују исход изборног рулета (www.b92.net/biz/vesti/svet.php?uuuu=2012&mm=06). Лампард: Не осећамо притисак, **Манчестер је *шај КОЈИ* може да изгуби титулу** (<http://sport.blic.rs/Fudbal/Evropski-fudbal>).

У овим примерима (6 и 7) ендоцентрични антецедент најпре анафорички упућује на властиту именицу, тј. на референт који је јединствен. Ако смо денотацију одредили као стабилне односе између лексема и класе коју лексема означава у ванјезичкој стварности, а референцију као употребу лексема са циљем да се нешто означи/идентификује, онда су у случају властитих имена денотат и референт изједначени (в. Lyons 1977). То значи да у примерима имамо референцијалну анафору, тј. анафором се упућује на одређени референт, с тим да се у антецеденту подразумева денотат. Ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом коререференцијалан је са властитом именицом. Другим речима, оваквом референцијалном анафором упућује се на лексички садржај именице из дискурсног контекста, али се од ње преузима и референција. Реконструисамо први пример из групе (6):

(...), али је ипак **Добрача *шај КОЈИ* свакога дана обилази дечака** (С. Велмар-Јанковић, 38);
[← *Прича о дечаку дошла је много после приче о Добрачи, али је ипак **Добрача *шај Добрача КОЈИ* свакога дана обилази дечака.**]

Реконструкција показује да је немогуће експлицирати у антецеденту именски израз на који се анафорички упућује (евентуално одговарајући хипероним, у реконструисаном примеру *човек*), већ да антецедент у својој укупности: ендоцентрични антецедент + подразумевана лексема (*шај човек*) јесте коререференцијалан именском изразу на који се упућује (*Добрача*).

Поставља се питање да ли је и у којим условима могуће да ендоцентрични антецедент референцијалном анафором упућује на заједничку именицу. С тим у вези издвојили смо следеће примере:

(8) **Уџбеник је *шај КОЈИ* се лиценцира**, сваки пролази кроз дефинисану процедуру одобравања (Политика, 18.06.2012, 17). Често се при томе не ради о културним разликама, него је **језик *шај КОЈИ* мења мишљење људи**, додаје Данијел Казасанто (Данас, 22.03.2012, 14). **Мотор је *шај КОЈИ* покрене Ваш аутомобил** и за његов беспрекоран и дуготрајан рад потребно му је посветити посебну пажњу (http://www.ac-andjelkovic.co.rs/odrzavanje_motora.html). Ни у једном стилистичком нивоу није могла да се пронађе та врста употребе језика, тако да је **преводица** приликом превођења америчких бит аутора морао бити ***шај, КОЈИ* понекад вештачки**,

из најскривенијих места мађарског језика, ствара сличан жаргонски говор (<http://polja.eunet.rs/polja462/462-26.pdf>). Деца су *џа* КОЈА бирају ваш нови ауто (<http://auto.blog.rs/blog/auto/vesti/2012/05/03/deca-su-ta-koja-biraju-vas-novi-auto>). Исто тако, ако је у питању мејл са неком шалом, наслов је *џај* КОЈИ то треба да нам открије, јер тако одмах можете увидети да је то нешто што можете прочитати и у паузи (<http://poslovi.infostud.com/info/saveti/files/?strtab=files>). Ипак, није само чоколада *џа* КОЈА вам може поправити расположење (<http://www.zdravino.com/>).

Примери (8) илуструју конкретне именице у генеричкој употреби, док примери (9) илуструју апстрактне именице на које се анафорички упућује. У оба случаја ендоецентрични антецедент облигаторан је и конгруира са именским изразом на који упућује. То су и суштинске разлике између ендоецентричног и формалног антецедента.

(9) И, да није нешто српска народност била *џа* КОЈА ме је у првим данима детињства снабдевала млеком, чиме ме је необично обавезала (...) (Б. Нушић, 8). Случај је *џај* КОЈИ одлучује о нашим животима (<http://www.novireporter.com/look/reporter/>). Став је *џај* КОЈИ блогове разликује од класичних медија (<http://marketingreza.com/portal/blogovi-mogu-da-uzdrmaj-u-svet/>). Никада љубав није била *џа* КОЈА нас је разочарала - Увек су то заправо били људи (<http://www.demotivacija.rs>). Од свих идеологија, анархија је *џа* КОЈА се обраћа слободи и једнакости на реалистичан и ултимативни начин (<http://unutrasnjaemigracija.oneworldseepartner.org/>). Култура је *џа* КОЈА прописује основне друштвене вредности, а Србија нема културну политику као смерницу која одређује куда ће друштво ићи (<http://akter.co.rs/weekly/36-kultura/>).

У свим овим примерима (8 и 9) ендоецентрични антецедент анафорички упућује на неререференцијални израз и то у генеричкој употреби (уџбеник = било који/сваки уџбеник; случај = било који/сваки случај), тј. упућује на класу коју лексема означава у ванјезичкој стварности, односно, упућује на денотат. Катафоричким упућивањем на адјективну клаузу приписује се квалификација класи, тако да је неререференцијални израз одређен, било да је реч о конкретној или апстрактној именици. Адјективна клауза, иако нерестриктивна, неиспустива је, што показује и реконструкција:

Уџбеник је *џај* КОЈИ се лиценцира, сваки пролази кроз дефинисану процедуру одобравања (Политика, 18.06.2012, 17).
[←*Уџбеник је *џај* сваки пролази кроз дефинисану процедуру одобравања.]

Иако неиспустива, адјективна клауза јесте нерестриктивна јер не садржи критеријум који издваја подскуп референата, већ се квалификација односи на класу ентитета. На тај начин поново говоримо о нерестриктивним клаузама континуативног типа.

Такође, и у вези са заједничким именицама на које анафорички упућује ендоецентрични антецедент, могуће је да лична заменица, али увек лична заменица трећег лица, буде посредник у упућивању. Упућивање може бити трансфрастичко (пример 10), али и интрафрастичко (примери 11):

(10) Па ипак, **математици** као науци ја бих желео да одам овде и једно дубоко признање. **Она** је *џа КОЈА* је нашој младој књижевности дала многи и многи драгоцени таленат и **она** је *џа КОЈА* је младој нашој позоришној уметности дала много и много великана, којим се та уметност данас поноси (Б. Нушић, 78).

(11) **Мислилац** казује биће, и **он** је *тај КОЈИ* нас чини свјесним постојања ствари, односно њихове тајне (<http://www.flozofija.net/index.php?option>). **Цена** је *џа КОЈА* представља вредност производа и **она** је *џа КОЈА* даје информације о производу у целисти (www.swot.rs/research/services/pricing-research).

У свим примерима са референцијалном анафором доследно је употребљен ендоцентрични антецедент *џај*, *џа*, *џо*. Не само да се ради о јединственим и општепознатим референтима или о изразима генерички употребљеним, него се њима приписују нове и трајне квалификације, а за такву употребу најподеснија је показна заменица *џај* јер показује највећу неосетљивост на контекст. У последњем примеру налазимо ланчано низање кореференцијалних ендоцентричних антецедената са релативним адјективним клаузама различитих квалификација.

Онај као антецедент у ендоцентричним конструкцијама са референцијалном анафором биће фреквентнији и у примерима:

(12) „**Највећи писац** је, напротив, **онај КОЈИ** пише најлепшим језиком, али нарочито **онај КОЈИ** пише најбољом синтаксом!” (Н. Петковић, 24). **Добар пример** је управо **онај КОЈИ** Владимир Ђоровић без одобравања разматра (Н. Петковић, 70). **Милорад Павић**: *‘Унутрашња ситрана вештра је она КОЈА остаје сува док ветар дува кроз кишу* (www.goodreads.com/quotes/show/295154). **Јака жена** је **она КОЈА** ујутру уме да се насмеје иако је проплакала целу ноћ (www.lajkuj.rs). **Права ревност** је **она КОЈА** је разумна, јеванђелска, као **ова КОЈУ** је показао Спаситељ (www.pouke.org/facebook/status/848). **Мудра жена** је **она КОЈА** ради како мушкарац каже, а буде како она мисли (www.mudremisli.net/citati-u-slikama).

Реконструисаћемо први пример:

„**Највећи писац** је, напротив, **онај КОЈИ** пише најлепшим језиком, али нарочито **онај КОЈИ** пише најбољом синтаксом!” (Н. Петковић, 24).
[←„**Највећи писац** је, напротив, **онај писац КОЈИ** пише најлепшим језиком, али нарочито **онај писац КОЈИ** пише најбољом синтаксом!”]

У реконструисаном примеру ендоцентричним антецедентом анафорички се упућује на денотат именице *писац* из синтагме *највећи писац*, а катафором према адјективној клаузи упућује се на критеријум за издвајање подскупа референата који ће одговарати квалификацији *највећи*. Тако је ендоцентрични антецедент (*онај*) са подразумеваном лексемом (*писац*) и са адјективном клаузом као спецификатором кореференцијалан са референцијалним изразом *највећи писац* на који се анафорички упућује. У том случају адјективна клауза јесте рестриктивна. А да је реч о референцијалној анафори, потврђује могућност супституције релативизатора именским изразом *највећи писац*.

ЗАКЉУЧАК

Ендоцентрични антецедент може катафорички или анакатафорички упућивати. Уколико је реч о референцијалном изразу, ендоцентрични антецедент анакатафорички упућује, с тим да анафора може бити концептуална и тада се преузима само денотат именског израза или референцијална, тада се поред денотата преузима и референција. Управо анафоричко упућивање, односно језички контекст омогућава широки дијапазон подразумеваних лексема у антецеденту и њихово елиптирање. Због тога је форичност антецедента пресудна у постизању одређености референта, а на тај начин и информативности дискурса.

Анализа је показала да показне заменице за идентитет у функцији анакатафоричког ендоцентричног антецедента са концептуалном анафором могу анафорички упућивати на неререференцијалне изразе и тада је чешће трансфрастичко упућивање и на референцијалне изразе када је чешће интрафрастичко упућивање. У свим случајевима адјективна клауза на коју се катафорички упућује јесте рестриктивна.

Анафоричким ендоцентричним антецедентом упућује се на неререференцијални (генерички) израз, тј. на денотат именског израза. Подразумевана лексема уз показну заменицу стиче нову интерпретацију јер има другачији домен, односно чита се као неодређени референцијални израз. Да би била одређена, неопходна је адјективна клауза на коју се катафорички упућује и која садржи критеријум за издвајање и идентификовање референта подразумеване лексеме у антецеденту уколико изостаје ситуациони контекст. Адјективна клауза може се читати као нерестриктивна једино уколико је ситуационим контекстом издвојени референт ипак одређен, односно упућује егзофорички.

Анафором може се упућивати на неодређени или одређени референцијални израз, али се од ових именских израза не преузима референција, већ само денотација. Ендоцентрични антецедент затим катафорички упућује на адјективну клаузу и на тај начин врши ограничавање скупа референата, тј. издвајање подскупа према критеријуму који је садржај релативне клаузе. То значи да поново говоримо о рестриктивној адјективној клаузи. Ендоцентрични антецеденти са концептуалном анафором упућују на ентитете који имају својства [+/-људско], [+/-живо], [+/-једнина], што представља широк дијапазон употребе ових антецедената.

Ендоцентрични антецедент са подразумеваном лексемом и одређен рестриктивном адјективном клаузом може бити *ексклузиван*, то значи да припада скупу ентитета од чије се лексеме преузима денотација, те се анафором искључује из скупа и истиче или *инклузиван*, ван скупа ентитета на који се упућује концептуалном анафором, те се у тај скуп укључује. У оба случаја лексема на коју се концептуалном анафором упућује ради денотације и антецедент нису у односу кореференције, већ су косигнификантни.

Анализа је показала да су показне заменице за идентитет изузетно фреквентне као анакатафорички ендоцентрични антецеденти са референцијалном анафором. Оне упућују на референцијалне и на неререференцијалне изразе. Када је реч о референцијалном одређеном изразу, пре свега говоримо о властитим именицама и тада је анафора интрафрастичка. Фреквентне су и личне заменице које анафору ланчано продужавају трансфрастички. У овим случајевима адјективна клауза на коју се катафорички упућује јесте нерестриктивна. Међутим, адјективна клауза може бити неопходна, иако је реч о одређеном референту, уколико се њеним садржајем реферира о квалификацијама које су нове у дискурсу и информативно релевантне за учеснике у комуникацији. Реч је, заправо, о континуативном типу нерестриктивне клаузе. Рестриктивна је једино када садржи временско ограничење за квалификацију која се приписује антецеденту. Када се анафором упућује на неререференцијални израз, разликујемо две ситуације. Уколико је неререференцијални израз заједничка именица од које се преузима денотат, ако се и садржај адјективне клаузе односи на класу, нема издвајање подскупа, тј. адјективна је клауза нерестриктивна, онда је и анафора референцијална. Уколико се анафором упућује на одређени неререференцијални израз, од њега се преузима денотат, али адјективна клауза као рестриктивна садржи критеријум за издвајање подскупа ентитета који одговарају квалификацији у именском изразу на који се анафорички упућује, онда је реч о кореференцијалним изразима, а то значи да је у питању референцијална анафора.

Управо анафоричко упућивање, односно језички контекст омогућава широки дијапазон подразумеваних лексема у антецеденту и њихово елиптирање. Због тога је форичност антецедента пресудна у постизању одређености референта, а на тај начин и информативности дискурса.

Извор

Видосав Стевановић, *Тестаменти. Роман у 52 бдења*, Београд, СКЗ коло 1. XXIX, књ 526, 1986.

Борисав Станковић, *Нечиста крв*, <www.ask.rs>.

Растко Петровић, *Африка*, <www.ask.rs>.

Растко Петровић, *Африка*, <www.ask.rs>.

Бранислав Нушић, *Аутобиографија*, <www.ask.rs>.

Светлана Велмар Јанковић, *Дорћол*, <www.ask.rs>.

Данило Ненадић, *Дорошеј*, <www.ask.rs>.

Новица Петковић, Два српска романа (студије о Сеобама и Нечистој крви) <www.ask.rs>.

Блиц – *Блиц*, дневне новине из Београда.

Политика – *Политика*, дневне новине из Београда

НИН – *НИН*, недељне новине из Београда

Курир – *Kurir*, dnevne novine iz Beograda

Прес – *Press*, дневне новине из Београда
Данас – *Данас*, дневне новине из Београда
Сенса – *Sensa*, magazin za srećniji život
<pravoslavslje.org.yu>
<http://poslovi.infostud.com>
<kuhinjarecepti.com>
<www.workandtravelforum.com>
<wannabemagazine.com>
<http://glassrbije.org>
<romanov.blogger.ba/arhiva>
<http://auto.blog.rs>
<http://www.demotivacija.rs>
<http://akter.co.rs>
<www.goodreads.com>
<www.lajkuj.rs>

Литература

- Kovačević 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Kordić 1995: Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25, Zagreb: Matica hrvatska.
- Kristal 1987: Devid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.
- Kristal 1988: Devid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika NR Srbije.
- Lyons 1968: John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons 1977: John Lyons, *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Piper i dr 2005: Пипер П., Антоноћ И., Ружић В., Танасић С., Поповић Љ., Тошовић Б., *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Prčić 2008: Tvrtko Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, 2. dopunjeno izdanje, Novi Sad: Zmaj.
- Rusimović 2014: Тања Русимовић, *Релативна реченица са форичким сујстанивним антецедентом савременом српском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Rusimović 2021: Тања Русимовић, Показне заменице за идентитет као катафорички ендочентрични антецедент релативне клаузе, Београд: *Српски језик XXVI*, Београд, 181-192.
- Stenning 1978: K. Stenning, Anaphora as an Approach to Pragmatics, u: M. Halle, J. Bresnan, G. A. Miller, *Linguistic Theory and Psychological Reality*, Cambridge: Mass.

Tanja Z. Rusimović

DEMONSTRATIVE PRONOUNS FOR IDENTITY AS AN ANACATAFORIC ENDOCENTRIC ANTECEDENT OF THE RELATIVE CLAUSE

Summary

The endocentric antecedent represents the interference of the lexical-semantic and formal antecedent. In this paper, the term endocentric antecedent represents an antecedent that refers to a group of syntactically related words, in which the subordinate member is functionally equivalent to the group, i.e. it is substantivized. This antecedent may be referred to cataphorically or anacataphorically. In the case of a referential expression, the reference to an endocentric antecedent is anacataphoric. Anaphora can be conceptual in which case only the denotation of a noun expression is taken over. Such an endocentric antecedent with a default lexeme and a restrictive adjective clause can be *exclusive*, meaning that it belongs to the set of entities from which the denotation is taken, and the anaphora is excluded from the set and stands out, or *inclusive*, outside the set of entities referred to by the conceptual anaphora, included in that set. In both cases, the lexeme referred to by the conceptual anaphora for the purpose of denotation and the antecedent are not in the relationship of co-reference, but are cosignificant. Anaphora can also be referential, in which case reference is considered in addition to the denotation. This anaphora refers to referential expressions (proper nouns and personal pronouns) and non-referential expressions (a common noun from which the denotation is taken - if the content of the adjective clause also refers to the class, there is no subsetting, if the adjective clause is non-restrictive, then anaphora is likewise referential). Such anaphoric references enable a wide range of implied lexemes in the antecedent and their ellipsis. That is, this ellipsis of the noun from the antecedent is made possible by the linguistic context. Therefore, the forcedness of the antecedent is crucial in achieving the specificity of the referent, and thus the informativeness of the discourse.

Keywords: relative adjective clause, endocentric antecedent, anacataphoric reference, conceptual and referential anaphora, exclusion and inclusion.

Примљен: 18. фебруар 2022. године
Прихваћен: 5. децембар 2022. године